

Konference o sociální struktuře socialistické společnosti

Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy a Filosofický ústav ČSAV pořádali ve dnech 1.–5. června 1964 v Hrazanech u Sedlčan konferenci o sociální struktuře socialistického Československa. Význam této konference nespočívá jen v tom, že byla v diskusích obšírně analyzována řada aspektů velmi závažné a aktuální problematiky, která byla předmětem jednání, nýbrž i v tom, že na materiálech předložených k projednání i v diskusních příspěvcích byl výrazně demonstrován celkový stav československé sociologie v jejím současném, ještě počátečním stadiu vývoje, že byla ujasněna a prohloubena její základní problémová orientace a že byly naznačeny její základní vývojové tendence. Účast zahraničních hostů téměř ze všech evropských socialistických zemí¹ umožnila nadto konfrontaci se stavem sociologického výzkumu i teorie v jiných zemích a poskytla příležitost k navázání užší součinnosti, významné pro plnění společných úkolů. Vystoupení řady pracovníků z příbuzných společenskovo-vědních disciplín — historiografie, sociální psychologie, teorie státu a práva, politické ekonomie — analyzovala hlouběji řadu momentů studované problematiky, které byly v předložených materiálech jen naznačeny.

Celkem bylo konferenci předloženo k projednání 29 materiálů, které úhrnem obsahovaly přes 1000 stran. Materiály představují soubor předběžně zpracovaných textů určených k publikaci pro sborník o sociální struktuře. Tematická struktura příspěvků svědčí o promyšlené a plánovitě koncipované organizaci sborníku. Přesto však předložené práce měly značně různorodý charakter. Určitá část prací má povahu spíše počátečních pokusů, které jsou výrazem nižšího stupně zpracovanosti problematiky. V některých z nich převládá do značné míry konzervativní, normativistický a jednostranně de-

duktivní přístup, který se neopírá o dostatečný empirický materiál a jeho nedostatek nahrazuje někdy i málo hlubokým rozjímáním nad statistickou ročenkou. Naproti tomu jiné příspěvky vycházejí z osvojení výsledků dosavadního vývoje marxistické sociologie, jsou založeny na bohatém empirickém materiálu (nezřídka z vlastních autorových výzkumů), vykazují hlubší kontakt a poučenost světovou sociologickou literaturou, vyúsťují v pokusy o závažnější a zdůvodněná teoretická zobecnění a respektují tudíž *specifikum* sociologického přístupu. I v rámci tohoto specifiku (jehož respektování je samozřejmým předpokladem rozvoje sociologie jako vědy) se ovšem projevila různost přístupů odrážející nejen odlišnosti dané studovaným dílčím aspektem sociální struktury, ale i jistou rozdílnost v řešení některých základních otázek teoretické a metodologické povahy. Není proto divu, že právě těmto otázkám byla na konferenci věnována mimořádná pozornost. Právě tak jako tedy není a ani nemůže být cílem autorského kolektivu práce „učebnicové“ povahy, shrnující obecné a málo diskusní „pravdy“, nebylo a nemohlo být ani cílem konference dosažení naprosté shody ve všech dílčích otázkách. Konference právě svým pracovním a výrazně diskusním charakterem, k němuž mimořádnou měrou přispěly větší neobyčejně podnětné a erudované příspěvky zahraničních hostů, dala řadu podnětů k diferencované analýze sociální struktury naší společnosti, ale i k hlubšímu promyšlení a rozboru mnoha dalších základních otázek marxistické sociologie. Jednání konference — v neposlední řadě již volbou konkrétní, byt velmi široké problematiky — se nadto oprávněně vyhnulo obecným proklamacím o „potřebě“ rozvoje marxistické sociologie a málo plodným „kompetenčním“ sporům, tak charakteristickým pro nedávné stadium jejího

¹ Konferenci se zúčastnili tito zahraniční účastníci: prof. G. J. Glezerman DrSc, vedoucí katedry filosofie Akademie společenských věd při ÚV KSSS — prof. M. N. Rutkevič CSc, vedoucí katedry filosofie Uralské státní university ve Sverdlovsku — doc. G. M. Andrejevová CSc, filosofická fakulta Moskevské státní university — prof. Z. Bauman, vedoucí katedry sociologie Varšavské university

— doc. dr. M. Hirsowiczová, pracovnice Ústředního ústavu ochrany práce ve Varšavě a vedoucí katedry sociologie v Lodži — prof. A. Hegedüs, ředitel sociologického oddělení Akademie věd MLR — dr. Heinz Kallabis, závodní sociolog, NDR — M. Janičiževič, Sociologické oddělení Institutu společenských věd v Bělehradě — prof. C. Nicuta, filosofická fakulta university v Bukurešti.

vývoje, a učinilo tak konkrétní krok kupředu, a to nejen ve studované tematické oblasti.

Problém teoreticky i empiricky fundované sociologické analýzy sociální struktury byl právem v úvodu jednání (Machonin, Slejška, Pomaizl) označen za jeden z centrálních problémů marxistické sociologie. Mluví pro to řada důvodů teoretických i ryze praktických. Dosavadní úvahy o sociální struktuře naší společnosti se vyčerpávaly nezdávka jen opakováním obecně známých filosofických tezí, někdy dokonce zastaralých nebo málo zdůvodněných. Takové úvahy, dotýkající se nadto problematiky společensky a politicky neobyčejně závažné a vždy aktuální, umožňovaly jak teoretickou konzervaci a dokonce glorifikaci řady reálných deformací sociální struktury socialistické společnosti, tak konec konců předchozí teoretické zdůvodnění těchto deformací samých. Metodologickým základem těchto úvah byl konzervativní, normativistický, deklarativní přístup, jehož překonání na konkrétním problému umožňuje sociologii přesvědčivě prokázat svou životnost, teoretickou nosnost a společenský význam svého specifického přístupu. Na málokterém problému jako právě na otázkách sociální struktury může sociologie tak výrazně a koncentrovaně demonstrovat obě své základní funkce – funkci „sociální expertízy“ i funkci „sebezpoznaní společnosti“, použijeme-li charakteristiky Wiatrovy. Jak obecná problematika sociální struktury, tak mnoho otázek s ní úzce spjatých je nadto léta předmětem soustředěného zájmu západní sociologie, je tedy sférou, v níž lze opět konkrétně a věcně demonstrovat přednosti marxistické analýzy a neomezovat se toliko na sice silná, ale málo účinná slova.

Rozsáhlost tématu, charakter jednání i velký počet diskusních příspěvků znemožňuje podat podrobnou chronologickou reprodukci celé konference a tím méně detailnější charakteristiku jednotlivých materiálů.² Půjde nám spíše o postžení základního tónu jednání a charakteristiku navržených řešení některých základních diskutovaných problémů, tedy právě o ty stránky jednání, v nichž se nejvýrazněji projevila celková úroveň naší současné sociologie i její základní vývojové tendence.

Základní problémy a východiska

Cílem autorského kolektivu bylo postihnout v předložených materiálech *specifikum* sociální struktury naší společnosti *v současné etapě jejího vývoje* na základě zdůvodněných teoretických východisek filosofických a obecně sociologických a faktografického materiálu získaného jednak konkrétním průzkumem, jednak z publikovaných, většinou statistických materiálů. Ukazuje se totiž, že běžná *obecná* kontrapozice kapitalismu a socialismu, neopřená právě o věcnou a zevrubnou sociologickou analýzu jednotlivých stránek skutečnosti, vede k černo-bílému schématu, které často hraničí s teoretickou slepotou a

politickou naivitou (Brčák). Konference i předložené materiály proto daly mnoho podnětů k věcnému a fundovanému srovnání sociální struktury soudobého kapitalismu a struktury naší společnosti, které je předpokladem postižení právě specifických rysů nově vznikající a rozvíjející se společensko-ekonomické formace.

Kromě výrazných odlišností zásadního strukturálního charakteru obou soustav lze ovšem odhalit současně v oblasti sociální struktury mnoho momentů podobnosti a v jistém ohledu i shody. Na konstatování těchto podobností, „izomorfismu struktur“ (Filipec), „veselidských momentů v sociální struktuře“ (Machonin), je založena, jak známo, jedna z podstatných stránek značně diferencovaných, ale právě v tomto ohledu shodných koncepcí „industriální společnosti“. Účinná polemika s těmito koncepcemi je možná právě jen na bázi přesvědčivého a co možná nejúplnějšího poznání jak specifických rysů, tak i strukturálních podobností obou společensko-ekonomických soustav, což metodologicky znamená aplikaci promyšlené analyticko-komparativní metody (Filipec).

Vlastním cílem sociologické analýzy je ovšem vypracovat a navrhnout zdůvodněný diferencovaný model sociální struktury *socialistické* společnosti, model, který by mohl být východiskem dalších konkrétních studií teoretických i účinným nástrojem plánování strukturálních změn v oblasti společenské praxe. Někteří zahraniční účastníci, opírající se o stav sociologických výzkumů ve svých zemích, se o takovou konstrukci ovšem pokusili (nejrozpracovaněji Hegedüs, Janiči jevič). Některé materiály předložené konferenci (zejména Machonin, zčásti Slejška) obsahovaly návrh modelu socialistické společnosti. Tento návrh zahrnoval vypracování teoretických a metodologických východisek, formulaci základních principů konstrukce modelu a vymezení jeho celkové podoby. Podle Machonina zahrnuje sociální struktura různé třídy vztahů, a to: a) vztahy spjaté s rozdělením společnosti podle vztahu k výrobním prostředkům, podle vlastnických forem, b) vztahy bezprostředně vyplývající z dělby práce, c) vztahy vyplývající ze systému rozdělování spotřebních prostředků a rozdílnosti životní úrovně, d) sociální vztahy lidí na různém stupni účasti na řízení společnosti, e) sociální vztahy etnicky podmíněné, f) sociální vztahy teritoriálně podmíněné, g) sociální vztahy bezprostředně biologicky podmíněné, h) sociální vztahy spjaté s diferenciací v oblasti duchovní kultury. Koncepcí modelu určovala základní tematickou strukturu celku předložených materiálů. Konference tento návrh modelu obohatila, konkretizovala, v některých rysech modifikovala a v základních rysech potvrdila. Posláním konference bylo vytvořit předpoklady pro vypracování takového modelu i pro naši společnost. Lze říci, že předběžné materiály a výsledky konference přinesly vypracování teo-

² Obsažnější reprodukci některých příspěvků přináší Filosofický časopis, 1964 6.

retických a metodologických východisek pro splnění tohoto úkolu a do jisté míry alespoň v hrubých rysech na úrovni zdůvodněné pracovní hypotézy naznačily některé principy konstrukce a obrysy tohoto modelu. Jeho hlubší zpracování bude však úkolem redakčního okruhu, který na základě předložených textů a výsledků konference připravuje definitivní podobu sborníku. Všestranné řešení této problematiky není ovšem myslitelné bez provedení a zhodnocení dlouhodobých sociologických výzkumů, které budou vycházet z dosud dosažených výsledků.

Samo vymezení základního okruhu problémů analýzy sociální struktury, jejího společenského smyslu a poslání se zřetelně pohybuje v oblasti, která je některými svými aspekty součástí předmětu jak marxistické sociologie, vědeckého komunismu, tak i historického materialismu. Na konkrétním problému, byť stále ještě ve značně obecné rovině, se konkretizují a exemplifikují mezivědní a mezioborové vztahy zřejmě lépe než v abstraktních, nežádá nadto toliko verbálních diskusích. Konference však tomuto problému, pro rozvoj a precizaci sociologického úsilí jistě závažnému, problému vymezení předmětu sociologie a jejích vztahů k jiným vědním oborům, věnovala dost málo pozornosti.

Teoretické východisko a empirický průzkum

Na první pohled se zdá, že po spíše rozsáhlých než obsáhlých úvahách o obecných problémech rozvoje marxistické sociologie a konkrétního průzkumu, jež v posledních letech byly publikovány, nelze v obecně teoretické rovině k problému vztahu teorie – empirie nic nového říci, že se každá úvaha nutně zredukuje na opakování metodologických samozřejmostí. Na konferenci se nicméně ukázalo, že rozpor mezi jednostranně empiricko-induktivním a stejně jednostranně normativisticko-deduktivním přístupem, který v časopiseckých článcích figuroval v podobě kontrapozice „ideálních typů“, není vykonstruovaným rozpor, ale potenciálním nebezpečím, že tedy bez principiálního teoretického řešení právě tohoto problému se sociologie skutečně může „kompromitovat“ krajnostmi dříve než začne působit. Ukazuje se tedy, že dnes již „klasický problém“ západní sociologie, vztah teoretických východisek a empirických průzkumů, empiricky získaných dat a teoretického zobecnění, metody a systému, faktografie a hodnocení, sociografie a sociologie (což jsou z jistého hlediska varianty téže základní problematiky), je v jiné poloze a v jiném teoretickém kontextu dnes aktuálně našim problémem. V diskusích se ukázala neudržitelnost krajního přístupu, který redukuje vědu na analýzu a indukci, přičemž teorie figuruje toliko jako zobecnění faktů, a vylučuje teorii z tvorby hypotéz atd., stejně jako neudržitelnost a neplodnost normativistického přístupu, v němž se hodnotí realita dříve než se o ní něco podstatného ví, v němž jsou obecné závěry průzkumu predestinovány teoretickou nebo politicky momentálně užitelnou premisou. Kritickou analýzou prvního přístupu se zabýval zejména Machonin a Petrusek, druhého Bau-

man, Šiklová a Sviták. Sviták však při kritice normativistického přístupu opominul zdůraznit, že nebezpečí empirické krajnosti je v některých referátech stejně aktuální jako nebezpečí normativismu.

Kritický rozbor krajních přístupů je sice předpokladem, ale nikoli řešením aktuálních obecných metodologických problémů naší současné sociologie. Z pozitivního hlediska o těchto problémech hovořila Andrejeová. Zdůraznila, že při *programování sociologického výzkumu* nejde jenom o precizaci a specifikaci dílčí metodiky a volbu adekvátních technik, ale o zásadní řešení metodologické problematiky spojení empirického a teoretického přístupu. Teorie totiž figuruje a funguje ve všech etapách výzkumu. V předběžné etapě jako prostředek formulování hypotézy, konceptuální analýzy problému, formulace problému a teoretické orientace jeho řešení, v etapě sbírání a třídění materiálu umožňuje přesnou analýzu reprezentativnosti materiálu, což není jen statistický, ale právě i svrchované teoretický problém, pomáhá odhalit místo daného faktu v realitě i celku teoretického systému, v etapě tvoření závěrů je prostředkem zobecnění a adekvátní interpretace faktů. V této souvislosti se Andrejeová zabývala rozбором západních koncepcí empirického zobecnění, teorii středního dosahu i možnostmi konstruovat obecnou sociologickou teorii. Některé myšlenky jejího příspěvku byly dále specifikovány a rozvedeny ve vystoupení Lamserové a Kosinové. Lamser se pokusil zejména o vymezení pojmu *procedura*, již rozumí gnoseologický proces s vlastními pravidly, metodami a technikami, a o klasifikaci procedur. Rozlišuje: 1. statistickou proceduru, která je variantou náhodného nebo záměrného výběru; 2. quasi-experimentální proceduru, která respektuje specifikum sociální reality, v níž ve smyslu přírodovědeckého pojetí „čistý experiment“ je nerealizovatelný; 3. typologickou proceduru, kterou charakterizoval spíše negativně odlišením od weberovské typologické metody a konečně 4. proceduru monografickou. V každé z nich figuruje jako jeden z dominantních problémů problém reprezentativnosti, a to nejen kvantitativní, statistické, opřené zejména o počet pravděpodobnosti, ale také kvalitativní. Výsledky výzkumu se zpracovávají ve třech základních etapách: 1. analýza prvního stupně je popisná, končí na ní většina průzkumů západních, ale i našich (zpracování statistických tabulek); 2. vyšším stupněm je analýza vztahová, opřená o korelační počet, parametrické testy, testování statistických hypotéz, vyhodnocení pak završuje 3. analýza kausální a dialektická, jejím předpokladem je sice použití statistických postupů, není však na ně redukovatelná. Kosina se zabýval některými dílčími problémy vztahu mezi statistikou a sociologií.

Zvláštní místo při řešení otázky vztahu teorie a empirie a postavení teorie v sociologickém průzkumu má *problém modelu a modelování* v sociologii, problém jeho konstrukce, gnoseologických předpokladů a místa v teoretickém systému. Dvořák na základě rozboru stavu sociologického výzkumu ves-

nice na Olomoucku vyslovil požadavek konstrukce „ideálního modelu“, který však interpretoval gnoseologicky ne dost precizně a jeho funkci ve výzkumu poněkud absolutizoval. Lamser upozorňoval na nebezpečí stírání rozdílů mezi filosofickým a sociologickým přístupem k sociální skutečnosti a zdůraznil v této souvislosti, že formulování „ideálních modelů“ by mohlo vést za určitých okolností k zjednodušení složitosti sociální skutečnosti. Petrussek se pokusil specifikovat místo modelu v sociologickém výzkumu i podmínky jeho užití. Model v jednotlivých fázích výzkumu plní různé funkce a má různou teoretickou závažnost. Lze jej konstruovat teprve na základě jistého nahromaděného empirického materiálu a při ujasnění principiálních východisek, jak o tom ostatně hovořila Andrejevová. V této fázi figuruje jako hypotéza, v závěru jako završení a teoretické uzavření výzkumu a současně tedy jako metodologické východisko dalšího výzkumu. Negativistický poměr k modelování, plynoucí z obav před „metafyzickým zjednodušením“ a simplifikací mnohotvárné skutečnosti, je vzhledem k současné úrovni světové sociologie i výsledkům speciálních věd teoreticky neúnosný; jde spíše o přesné vymezení úrovně, na níž lze modelu používat bez nebezpečí neoprávněných teoretických generalizací. Problém modelování nelze nadto redukovat na model matematicko-logický. Filippec v poněkud jiné souvislosti konkretizoval tento problém při analýze pojmových modelů západní sociologie, Michalíčka poukázal na některé možnosti použití kybernetických postupů při modelování složitě strukturovaných útvarů, tedy i při modelování sociální struktury.

Účastníci konference se v podstatě shodli na stanovisku, které formuloval Machonin. Existence přístupu, který akcentuje postupy analyticko-induktivní, empirické a přístupu zdůrazňujícího význam teoretické analýzy je faktem, který ovšem v konkrétních výzkumech nefiguruje obvykle nikdy v tak krajní podobě, v jaké byl v některých vystoupeních popsán. Rozvoj sociologického výzkumu je proto do značné míry závislý na míře konvergence obou přístupů, což předpokládá rozsáhlou práci právě tak teoretickou jako výzkumnou.

Problémy pojmové a kategoriální analýzy

Ačkoliv na první pohled nebylo mezi účastníky konference neshod v tom, že analýza a přesné vymezení základních pojmů v oblasti studované a empiricky zkoumané problematiky je naprosto nezbytná, narazily první pokusy o precizaci základních pojmů a kategorií, zejména pojmu „struktura“, „sociální struktura“ a „struktura společnosti“ na námitky některých účastníků, že jde o „filosofické pseudospory“, které demonstrují právě onen proskribovaný normativistický přístup, naplňující pojmy obsahem, který není vlastně znám. V průběhu diskuse se nicméně ukázalo, že nejen nejde o pseudospor, který imputuje sociologii nesociologickou problematiku, rozměňuje ji tedy a *konec konců* ztotožňuje s filosofií, nýbrž o otázky svrchované

důležité, bez jejichž zásadního řešení není vážná sociologická práce možná. Předmětem diskuse bylo především Machoninovo pojetí sociální struktury, které, ačkoliv na konferenci nebylo předneseno (je obsaženo v materiálu, který bude publikován a byl účastníkům k dispozici), je třeba proto alespoň stručně rekapitulovat.

Machonin vychází z předpokladu, že existují dva základní okruhy společenských vztahů, které mají všelidskou platnost: 1. vztahy různých „sfér“ společenského života, do nichž zejména patří vztahy vznikající ve sféře materiální výroby a ekonomického života lidí, v oblasti organizace a řízení společnosti a konečně v oblasti duchovní kultury; tento typ základních vztahů má ve společenském životě primární roli, protože je v něm obsažena základní dynamika společenského vývoje, jsou v něm zahrnuty vztahy společnosti jako celku k přírodě; 2. vztahy mezi společenskými skupinami a společností jako celkem, vztahy mezi společenskými skupinami navzájem a mezi skupinami a masou jednotlivců, z nichž se společenský celek skládá. Relativně stále vztahy tohoto typu, charakteristické pro každou společensko-ekonomickou formaci, každou fázi jejího vývoje představují *sociální strukturu* v užším smyslu. Podle Machonina je v tomto pojetí postížena dialektika společenských procesů a forem, v nichž tyto procesy probíhají. Na Machoninovo pojetí navázal ve svém vystoupení Strmiska a Petrussek, kteří zejména podtrhli správnost Machoninova východiska, které neklasifikuje sociální jevy lineárně, nýbrž představuje společenskou skutečnost jako vícerozměrnou realitu, která se pak jeví jednak jako jednota oblastí společenského života, jednak jako složitě strukturovaný celek společenských tříd a skupin. Aby byla precizována filosofická a obecně sociologická hlediska, z nichž se k takovému pojetí sociální struktury dospívá, navrhl aplikovat filosofickou tezi, že každá skutečnost může být analyzována ze dvou relativně odlišných hledisek: z hlediska hmoty v pohybu a z hlediska pohybu hmoty, což aplikováno na společenskou skutečnost umožňuje rozlišit: 1. substrát společenského života, aktivní společenské činitele, vykazující různé úrovně komplexnosti: globální společnost, skupiny, lidi ve společenských vztazích; tyto činitele se uplatňují především jako společenské subjekty určitých činností; 2. kvalitativně svébytné společenské *procesy nebo činnosti*, které probíhají v různých *sférách společenského života* a vedou k určitým produktům společenské činnosti. Oba tyto aspekty mají strukturovaný charakter. Je proto zapotřebí rozlišit mezi pojmy 1. sociální struktura společenského substrátu (třídní, skupinová struktura) včetně vnitřní struktury skupin, jež je tvořena soustavou společenských vztahů mezi lidmi; 2. struktura společenského života, jež se vztahuje k jednotlivým oblastem společenské činnosti a jejich místu v celku společenského života a 3. struktura totality společenské skutečnosti, jež zahrnuje oba dílčí strukturální celky. Sociální struktura v užším slova smyslu a struktura společenského života

tvoří jednotný dynamický a kauzální celek. Součástí společenské struktury (třídy, vrstvy, skupiny) jsou substrátem a subjektem společenské činnosti, ale také jejím produktem. Hlubší vymezení sociální struktury na obecné i specifické rovině vyžaduje nezbytně vypracování marxistické teorie skupin, vypracování řady sociologických kategorií jako je kategorie sociálního vztahu, instituce, organizace, ale i sociální činnosti, normy, postoje a hodnoty. Na procesuální aspekt sociální struktury poukázal ve svém vystoupení také Svíták, který vylénil deset zvláštních strukturálních změn, jejichž soubor umožňuje konkrétnější přístup k sociální struktuře.

Dichotomický a diferencovaný model socialistické společnosti

Středem pozornosti a vlastním jádrem jedné konference byly otázky studia sociální struktury socialistické společnosti, o nichž se jednalo jak v plénu, tak v sekcích a k jejichž řešení přispěli zahraniční hosté řadou příspěvků, vycházejících ze zkušeností se studiem analogické problematiky v jejich zemích. Diskuse k této problematice se soustředila na tyto základní otázky: 1. existence třídní diferenciace a její význam pro socialistickou společnost, její vztah k jiným otázkám sociální diferenciace; 2. význam společenské dělby práce pro utváření sociální struktury socialistické společnosti; 3. vztah marxistické sociologie a teorie sociální stratifikace. Výchozí diskuse bylo stanovisko autorského kolektivu, že sociální struktura socialistické společnosti je neredukovatelná na třídní strukturu, protože vzniká nový typ diferenciace vyplývající především z dělby a charakteru práce. Třídní vztahy mají i v socialistické společnosti ovšem svůj význam, jde nicméně o třídní vztahy nového typu. Hegedüs upozornil na nebezpečí podstatných zjednodušení, které vyplývají z aplikace dichotomického modelu sociální struktury, který je opodstatněný a funkční v aplikaci na třídní společensko-ekonomické formace, je v *původní* podobě však neaplikabilní na sociální strukturu socialistické společnosti, která není třídní společností v původním slova smyslu, je-li třídní společností vůbec. Dichotomický model sociální struktury předpokládá totiž nejen existenci polárních tříd, ale především konflikt zájmů, tedy třídní boj. Společnost, v níž existuje složitá sociální diferenciace, kterou dichotomický model proto nutně zjednodušuje, a v níž není třídní boj, je proto z tohoto hlediska poněkud problematické nazývat třídní společností. Na druhé straně složitost vnitřní strukturovanosti nové společensko-ekonomické formace neznámá, že socialistická společnost je prostou sumou malých sociálních skupin. Podle Bauman a se nová sociální struktura podstatně liší od třídní struktury. V každé společnosti lze totiž vylénit tři základní strukturální roviny: 1. ekonomickou strukturu, 2. psychickou strukturu a konečně 3. strukturu funkčních závislostí. V třídně strukturované společnosti vykořisťovatelské je druhá a třetí strukturální rovina podřízena první, splývá s ní, zejména

proto, že v třetí rovině se výrazně manifestují zájmy vyplývající z první roviny. Socialistická společnost má strukturu „podobnou třídní“ (klasopodobnou) s vnějšími rysy třídní struktury: diferenciací v ekonomické oblasti, diferenciací zájmů a tedy i možností konfliktních situací. Ještě dále ve svých formulacích šel Janičijevič, který bezvýhradně popřel význam třídních vztahů pro socialistickou společnost, poněvadž je pokládá pro socialismus za naprosto nespecifické a nedůležité. S těmito názory polemizovali zejména Glezerman a Rutkevič. Glezerman zastával stanovisko, že třídní rozvrstvení je i za socialismu rozvrstvením určujícím, jakkoliv se charakter třídních vztahů v procesu socialistické výstavby změnil. Antagonistické třídní rozdíly, které jsou produktem i projevem sociální nerovnosti, za socialismu sice neexistují, význam třídních rozdílů třebas kvalitativně jiné povahy je však nepopíratelný. Zabýval se dále otázkami strukturálních přeměn, k nimž dochází v procesu výstavby komunismu a zdůraznil, že vznikající sociální stejnorodost neznámá zmizení mnohotvárnosti sociálních vztahů, protože složitost sociální struktury není organicky vázána jenom na sociální nerovnost.

Jak vyjádřil závěr konference, „většina účastníků konference se klonila k mínění, že ve vnitřním vývoji socialistických zemí vzniká nová složitá síť vzájemně se křížících diferenciací, v nichž vedle třídních vztahů významu stále většího nabývá diferenciace obyvatelstva podle charakteru práce a z něho vyplývajících společenských funkcí.“

Bauman viděl základ sociální diferenciace v profesionální dělbě práce; profese je podle něho základním strukturotvorným prvkem. Současně upozornil na některé problémy související s profesionální dělbou práce v socialismu, zejména pak na kompozici pozicních příznaků, která se za socialismu v jeho současné etapě projevuje divergencí mezi společenskou prestiží a důchody, což bylo doloženo na materiálech z polských průzkumů. Lze-li pozicní příznaky za kapitalismu odvodit dokonce prostou dedukcí, pak v procesu socialistické výstavby došlo k dekompozici pozicních znaků a vzniká otázka, jaká je úloha těchto změn ve vývoji socialistické společnosti. Hegedüs upřesnil dva aspekty spojené se společenskou dělbou práce, jež nelze stírat: členění podle oborů má svůj význam, důležitější je však podle něho členění podle zařazení.

Složitost sociální struktury socialistické společnosti, nemožnost redukce na komplex tolika třídních vztahů zcela přirozeně vedla k formulaci problému postoje k západním *stratifikačním teoriím*. Výchozí diskuse o materiálu Klofáče a Tlustého a Klofáčů v komentář k němu. Na počátku diskuse zaujal poněkud krajní stanovisko Bauman (alespoň ve svých prvních formulacích, které dále upřesnil). Teorie sociální stratifikace se sice prezentuje i západními sociology jako konkurent a vyvrácení marxistické teorie tříd, jde však o nedorozumění nebo pochopitelný ideologický záměr. Stratifikační teorie a teorie tříd objektivně nemo-

hou stát v rozporu, a to dokonce ani v aplikaci na sociální strukturu vykořisťovatelské společnosti, protože obě se zabývají různými předměty: zatímco teorie tříd zkoumá objektivní aspekty sociální struktury, akcentují stratifikační teorie aspekty subjektivní. Marxistická teorie tříd totiž „nehierarchizuje“, nezná pojmy „nahore“ a „dole“, „vyšší“ a „nižší“, pojmy, které jsou klíčové v každé stratifikační teorii. Hierarchizace postihovaná stratifikačními teoriemi je produktem ocenění, hodnocením v určitém hodnotovém žebříčku, stupnici hodnot. Teorie tříd tedy zkoumá, jak sociální struktura objektivně *vypadá*, stratifikační teorie, jak se subjektivně *jeví*. Studium obou aspektů sociální struktury je významné a jedním z úkolů marxistických sociologů je právě odhalení *struktury hodnot* v socialistické společnosti. Bauman v odpovědi na dotaz Hegedůsův a Machoninův v poněkud zpřesnil své stanovisko. Ukázal, že objektivním základem sociální stratifikace je v jeho pojetí a pojetí Hirsowiczové fakt, že nejrůznější statky, důchody, společenská moc, sociální jistota, vzdělání, kvalifikace, perspektivy růstu atd. nejsou ani za socialismu rovnoměrně rozděleny. To je ostatně, byť v různých proporcích a na jiném sociálně-ekonomickém základě, typické pro každou industriální společnost. Tato objektivní nerovnoměrnost v rozdělení statků v nejširším slova smyslu se promítá také do nerovnoměrně rozložené společenské prestiže. Proti Baumanovu stanovisku vystoupil zejména Rutkevič, který se domnívá, že zavádění termínu sociální stratifikace do teorie tříd je při nejmenším nadbytečné, protože problémy sociální stratifikace jsou v marxistické teorii tříd plně postženy. Obdobný názor zastával Kallabis, podle něhož jenom zjednodušující pojetí teorie tříd nezahrnuje studium těch aspektů, které Bauman nazývá stratifikačními aspekty. Tvůrčí marxismus nepotřebuje být doplňován teoriemi sociální stratifikace, nadto zatíženými třídní omezeností západních sociologů. Ve svém vystoupení ukázal Klofáč, že je zapotřebí odlišit skutečnost *stratifikace* od buržoazních teorií stratifikace. Společnost se skládá z určitých vrstev, jež mohou být charakterizovány z různých hledisek. Třídní struktura je součástí struktury stratifikační, přičemž vlastní problém začíná již stanovením kritérií, jež umožňují určení společenských tříd a vrstev.

V diskusi se ukázalo, že spor o stratifikační teorie (což ovšem platí ve vztahu k západní sociologii obecněji) má podstatně reálnější smysl a hlubší obsah, přistoupí-li se k návrhu rozpracovanějšího diferencovaného modelu sociální struktury, který přirozeně zahrnuje řadu aspektů, které v dichotomickém modelu nemohou být postženy, až už je interpretován způsobem tvůrčím nebo dogmatickým. Hegedůs navrhl model opírající se o matematickou symboliku a grafické vyjádření, který byl na konferenci bohužel reprodukován jenom v základních obrysech. Sociální struktura je prostor o n dimenzích, kde n označuje počet oněch kritérií, které mohou figurovat jako vrstvtvorné znaky (vlastnické vztahy, pracovní zařazení, charak-

ter bydliště, důchodové vztahy, kulturní úroveň atd.). Každý vrstvtvorný znak má pak m stupňů, čímž vzniká mřížková *soustava* neobyčejně složitě strukturovaná, jejíž *úplná* konstrukce není ani nutná a snad ani možná. Jde o to, abychom zvolili při každém konkrétním výzkumu ta kritéria a tedy ty body v mřížkové soustavě, které z hlediska zkoumaného problému mají základní význam. Janičijevič se zabýval teoretickými problémy výzkumu struktury jugoslávské společnosti. Základem sociální diferenciace za socialismu nejsou třídy, ale sociální vrstvy, které představují seskupení lidí se stejnými nebo podobnými podmínkami práce a způsobem života. Jednota pracovních a životních podmínek se pak odráží v duchovně-kulturní integraci vrstvy. Teoretický model sociální struktury podle potřeb výzkumu pak může být buď jednodimenzionální (takový model navrhl např. Brčák) nebo mnohodimenzionální. Běžným vícedimenzionálním modelem je model postihující tři strukturotvorné znaky, ekonomické postavení, moc a společenskou prestiž. Janičijevič pak na základě současného stavu sociologického studia v Jugoslávii navrhl model o šesti dimenzích: 1. charakter činnosti společenské skupiny nebo typ role jedince ve společenské dělbě práce; 2. úroveň všeobecné nebo odborné způsobilosti skupiny nebo jednotlivce pro výkon daného úkolu; 3. stupeň účasti v rozdělování materiálních a jiných statků jako ukazatel ekonomické moci skupiny nebo jedince; 4. objem a rozsah společenského vlivu na vznik a realizaci společensky významných rozhodnutí v kterékoliv oblasti společenského života; 5. způsob života, životní styl a charakter společenských vztahů, které se uskutečňují v rámci širší sociální struktury a nejsou regulovány základní společenskou organizací; 6. společenská prestiž jako subjektivní výraz systému objektivních vztahů.

Velmi zajímavá a podnětná byla diskuse o odrazu sociální struktury společnosti ve sféře politicko-správní. Mlynář, Lakatoš a Pavlíček se zamýšleli nad problémem vztahu mezi sociální strukturou a způsobem formování politicko-správních orgánů, zejména systémem volby jejich členů. Ukázali, že volební soustava vycházející především z územního členění se utvářela v podmínkách antagonistické třídní struktury a třídního boje v kapitalistické společnosti a kladli proto otázku, do jaké míry odpovídá tato *forma* volebního systému, založeného na územních vztazích a zřetelích, struktuře socialistické společnosti. Poukázali přitom na řešení této otázky v socialistické Jugoslávii, jejíž volební systém nevychází především z územních hledisek, nýbrž respektuje skutečnost, že sociální struktura socialistické společnosti představuje soustavu společenských skupin, jejichž členění je především určeno společenskou dělbou práce. Tato podmětá diskuse, která měla zčásti improvizovaný charakter, nepřinesla ovšem komplexní řešení této otázky, poukázala však na nový aktuální aspekt problematiky sociální struktury.

Jednotlivé třídy a vrstvy socialistické společnosti

Diskuse o sociální stratifikaci byla v podstatě konkretizací diskuse o konstrukci "více-dimenzionálního modelu" sociální struktury naší společnosti a poukázala současně na aktuální potřebu rozšířit konkrétní empirický průzkum jednotlivých sociálních skupin a vrstev. Tato potřeba se ukázala i v diskusi o materiálu Rollové o vedoucí úloze *dělnické třídy* a Valentově materiálu o *inteligenci*. Rollová se pokusila o pracovní definici dělnické třídy a ve svém materiálu pokládá za příslušníky dělnické třídy výrobce hmotného bohatství společnosti, kteří svou produktivní práci realizují prostřednictvím všelidového vlastnictví výrobních prostředků a kteří jsou odměňováni státem z celospolečenských fondů. Hiršl pokládá toto vymezení za příliš úzké. Machonin pak konstatoval, že při novém vymezení dělnické třídy je třeba ve větší míře přihlížet k procesům souvisejícím s vědecko-technickou revolucí, protože právě tyto procesy vedou ke stírání hranic mezi dělníky a technikou. Rozebral pak z tohoto hlediska některé závěry diskuse o dělnické třídě, která byla vedena na stránkách časopisu *Otázky míru a socialismu*. Problému "stírání hranic" se některými svými aspekty dotýkala i rozsáhlá diskuse o otázkách socialistické inteligence. Zejména Rutkevič podrobně analyzoval z tohoto hlediska kategorii inteligence. Poukázal na mimořádně závažný požadavek studia hraničních skupin, tj. skupin, v nichž klasické, historické rozhraní mizí v souvislosti s řadou současných strukturálních změn. Heterogenost kategorie inteligence a integrační procesy uvnitř ní a uvnitř společnosti úzce souvisejí s problémem integrace duševní a fyzické práce. V klasifikaci inteligence se držel členění na inteligenci řídicí (organizátorskou) a výkonnou. Své myšlenky pak doložil na statistických údajích sovětských i na výsledcích sociologických průzkumů ve sverdlovské oblasti. V polemice s Valentou, který tvrdí, opíraje se o empirický materiál z několika závodů, že kulturně-technická úroveň inteligence roste rychleji než úroveň dělnické třídy, namítl, že jde toliko o specifickou a dočasnou tendenci, která nevyjadřuje obecnou vývojovou zákonitost. Valentou tezi doložil na materiálech z Brněnska Macků. Řada příčin, mj. platová nivelizace (což je jeden z aspektů toho, čemu Bauman říká „dekompozice pozičních příznaků“), vede k tomu, že získat dělnickou mládež ke studiu je neobyčejně obtížné. Tato skutečnost je ostatně dobře známa z denního tisku a změna situace není záležitostí jenom konstatování obecných vývojových zákonitostí, ale jejich konkrétní projekce do řídicí práce. Macků pak vyslovil jistotu rezervu k Rutkevičovu příliš širokému vymezení inteligence, které v podstatě klade rovnítko mezi inteligencí a „duševně pracující“ (Valenta poukázal na potřebu podstatně přesněji vymezit pojem „duševní práce“, nemá-li být vymezení pojmu inteligence nejasné) a navrhl definici opírající se o rozbor společenských funkcí inteligence, které vyplývají ze společenských potřeb. In-

teligence podle Macků plní tři základní funkce: tvorbu, šíření a tvůrčí aplikaci hodnot vědeckých, uměleckých a světónázorových. I proti vymezení, které navrhl Macků, byly v diskusi ovšem vzneseny závažné připomínky. Bauman pak v replice vyslovil názor, že spor o vymezení obsahu pojmu inteligence je pseudospor, protože kategorie inteligence je sociologicky naprosto neaplikabilní. Shrnuje totiž pod jedno označení tak diferencované seskupení lidí, kteří jsou svou funkcí, činností i společenským postavením natolik rozruznění, že je otázka, je-li ze sociologického hlediska vůbec možné s takovou kategorií pracovat. Problém splývání dělnické třídy a inteligence se pak nutně jeví jako vykonstruovaný, protože má stovky specifických podob právě v závislosti na tom, o kterou část „inteligence“ se jedná. Také Janiči jeví se domnívá, že termín „inteligence“ je anachronismus a navrhuje používat označení nemanuální pracovníci, ve svém výkladu nicméně podal zajímavý rozbor otázek tzv. tradiční a profesionální inteligence a rozvedl na jugoslávských materiálech Rutkevičovu klasifikaci inteligence. Proti Baumanovu jistě poněkud krajnímu stanovisku vystoupil Strmiska a diskusi k této otázce resumoval Valenta. Pouhý znak duševní práce, který je právě jediným shodným znakem inteligence jako vrstvy podle Baumana, nepostačuje totiž k odlišení inteligence od ostatních vrstev. Je třeba přihlížet k mnoha aspektům dalším, zejména ke společenskému a ekonomickému postavení, k místu v systému řízení atd. Zabýval se pak podrobně otázkami vývoje vztahu mezi duševní a fyzickou prací a rozvedl v této části úvahy některé teze Rutkevičovy. O otázkách rolnictva a některých dalších sociálních vrstev se jednalo v sekcích, zejména v sekci „sociální vztahy spjaté s různými formami vlastnictví“.

Na základě námětů diskuse by bylo možno položit otázku, zda metoda mnohorozměrných modelů, která je nepochybně přínosem pro postihnutí složitých diferenciací celé sociální struktury, by nemohla být s úspěchem aplikována také na sociologické studium základních makrostrukturálních útvarů společnosti, společenských tříd a vrstev. Při vymezování společenských tříd a vrstev nevystačíme zpravidla s definicemi běžného typu; ještě výraznější je obtíž při konkrétním sociologickém studiu vrstev a skupin ve vývojovém procesu a při studiu mezivrstev, které jsou složitým průnikem společenských útvarů, jehož jednotlivé stránky jej spojují s odlišnými vrstvami nebo útvary.

Diskuse o dělnické třídě a inteligenci ukázala, že většina sociologických sporů je málo plodná, nejsou-li stanoviska diskutujících dostatečně opřena o výsledky konkrétních sociologických zkoumání a že tedy i v sociologii hrozí nebezpečí verbalismu a slovníků pseudosporů. Bylo jistě spíše k neprospěchu této části jednání, že kromě Rutkeviče a do určité míry Valenty, se žádný z diskutujících neopíral o konkrétní empirický materiál a že škoda, že zvláště hosté z NDR a Polska neinformovali podrobněji konferen-

ci o rozsáhlých výzkumech dělnické třídy, v nichž řada otázek, které byly předmětem diskuse, byt v jiných teritoriálních podmínkách, byla objasněna.

Z práce jednotlivých sekcí

Protože o práci jednotlivých sekcí nemůžeme podat podrobnější obraz, který by širěji reprodukoval vlastní utváření diskuse, přesnější vymezení názorů a stanovisek jednotlivých diskutujících a způsob jejich argumentace, omezíme se alespoň na naznačení základního tematického zaměření, které určovalo směr diskuse.

Sekce *sociální vztahy bezprostředně spjaté s různými formami vlastnictví* se soustředila vedle otázek sociologie dělnické třídy, zejména v vymezení kategorie dělnické třídy (k němuž diskutovali Rollová, Pleskot, Skoupý), především na problémy družstevního rolnictva. Tauber ukázal, že nejvážnější problémy zemědělství nespočívají v technice ani technologii zemědělské výroby, nýbrž ve společenských vztazích a společenské organizaci zemědělství. Za velký a dosud zcela nedořešený úkol socialistického zemědělství označil požadavek, aby kolektivní výroba živě a účinně podněcovala iniciativu družstevníků. Kovář, Pátek, Režný, Pelikán, Sviták a další diskutovali k problémům věcným i metodickým, které se vztahují k předloženým referátům.

Sekce *sociální vztahy bezprostředně spjaté s biologickými podmínkami* se zabývala otázkami rodiny, postavením ženy a významem věkových skupin a generačních vztahů v sociální struktuře společnosti. Diskuse k otázkám sociologie rodiny vycházla z poměrně bohatého materiálu demograficko-statistické povahy. Zabývala se zejména rozбором jednotlivých funkcí rodiny (včetně charakteru hospodářské funkce rodiny a její úlohy v současnosti i bližší budoucnosti) a vzájemným vztahem jednotlivých funkcí. Diskuse ukázala na potřebu výzkumu mikrostrukturálních procesů v rodině a vztahů rodiny k širším strukturám. Účastníci sekce se shodli v názoru, že postavení ženy v struktuře současné socialistické společnosti je určováno základním rozporem mezi politickým zrovnoprávněním a ekonomickou aktivitou na straně jedné a biologicko-spoolečenskou funkcí mateřství na straně druhé. Brčák, Cahová, Lamser, Dobeš, Špundová aj. diskutovali zejména o cestách komplexního zkoumání tohoto rozporu a o podmínkách jeho řešení, aby byla dosažena potřebná harmonie, pokud jde o funkci ženy v reprodukčním procesu a funkci ekonomické.

Věkové rozvrstvení a generační vztahy patří mezi ty stránky sociální struktury, které byly v minulém období značně zanedbávány v důsledku dogmatické redukce v chápání všech sociálních vztahů. Proto se živá diskuse soustředila na vymezení úlohy těchto diferenciací v celku struktury socialistické společnosti a zejména ve vztahu k jiným sociálním diferenciacím (třídním, profesionálním apod.). Při projednávání všech problémových okruhů podtrhla sekce potřebu soustavného a komplexního sociologického výzkumu biosociál-

ních skupin, který by měl být prováděn v součinnosti se specialisty zainteresovaných oborů, zejména s lékaři, pedagogy, psychology, sociálními psychology, ekonomy, demografy, statistiky apod.

Sekce *sociální vztahy národnostně a teritoriálně podmíněné* diskutovala řadu otázek, vztahujících se k pracím Sindelky a Pomaizla. Sekce se zabývala některými teoretickými otázkami a zdůraznila nutnost rozpracovat spolu s teoretickými i metodické otázky; konstatovala, že mezi teoretickou prací a konkrétním sociologickým výzkumem došlo na tomto úseku k určité roztržce, jejíž překonání je naléhavě potřebné.

Sociální struktura a osobnost

Nejsoustavněji se touto problematikou zabýval ve svém vystoupení Cvekl, který zdůraznil, že pojmy osobnosti a sociální struktury nelze ani odtrhávat, ani klást do stejné roviny a dělat mezi nimi mechanické analogie, ani nelze absolutizovat jeden z těchto členů a vyvozovat z něho všechny znaky druhého. Problém struktury osobnosti je mezním problémem sociologie, sociální psychologie, psychologie i somatologie a fyziologie a jeho řešení vyžaduje koordinovaný metodický přístup. Zdůraznil potřebu zkoumat zprostředkující vliv malých skupin pro pochopení vazby společnosti a osobnosti. Pro utváření osobnosti má svůj význam mikrostruktura i makrostruktura. Poukázal na nutnost kritiky právě tak abstraktní mechanického kolektivismu jako individualistických krajností a zabýval se významem stimulace pro utváření osobnosti: v kapitalistických podmínkách silná stimulace, jež je ekonomicky vysoce účinná, deformuje osobnost. Za základní problém socialismu v této oblasti označil úkol spojit ideály sociální spravedlnosti s možnostmi živější stimulace.

Komplex strukturálních změn, které jsou charakteristické pro socialismus, zahrnuje také změny ve struktuře hodnot, vytváří a vyžaduje změnu hodnotové orientace, transformuje hodnotovou stupnici a formuje tedy také *etické* specifikum. Těmito otázkami se zabýval ve svém vystoupení Sviták. O socialistickém charakteru konkrétní společnosti rozhoduje mj. věrnost humanistické tradici lidského rozvoje, růstu svobody a zlidštění společenských vztahů. Smysl strukturálních společenských přeměn vyúsťuje tak v otázku hodnot, v pojetí člověka. Sviták pak charakterizoval základní typy falzifikací Marxova pojetí člověka, tradiční zkreslení „zprava“, charakterizované záměnou Marxova materialismu nemravností, touhou po zisku, životem bez hodnot, potlačováním osobnosti a opovrhováním duchovními hodnotami, a „moderní“ zkreslení, které člověka chápe jako služebníka státu a výroby, jako nástroj ekonomických cílů a institucí, zkreslení, které vyúsťuje v pojetí socialismu jako „kapitalismu bez vad“, redukující jej na společnost toliko materiálního blahobytu. Takto pojatý socialismus odhlíží od člověka jako jednotlivce, protože v extrémně ekonomické interpretaci má místo jenom masa, případně třída, nikoli člověk sám, fakt odcizení v poměrech sociali-

stické společnosti je popřen, člověk je přeměněn v robota a uniformovaný automat. Marxova autentická představa, „klasický“ deformovaná právě Stalinem, vycházela z jeho činného a reálného materialismu. Z tohoto hlediska pak překonání ekonomických problémů kapitalismu je jen jednou z cest k zlidštění člověka i společnosti, rozhodujícím cílem je emancipace člověka od jakéhokoli odcizení, jež vzniká ze skutečného životního procesu kdekoli a kdykoli. Klíč k autentické reprodukci Marxova pojetí, ale i k výkladu jeho deformací podává ostatně Marx sám myšlenkou o sepětí záměrné falzifikace nebo nechtěného klamu právě se sociální strukturou, se zájmy společenských skupin. Sviták pak naznačil základní cesty reprodukce skutečných Marxových názorů na smysl socialismu, jehož cílem není společnost automatizovaných jedinců, podřízených státní byrokracii, ale „říše svobody“, která zasahuje i mimo sféru materiální výroby: socialismus je podmínkou k naplnění lidského života, ale nikoli naplněním samým, je uskutečněním prostoru pro plnou lidskou přirozenost, je vyvrcholením tradice evropského humanismu. Svitákovy vystoupení zčásti opouštěl svým zaměřením rámec problematiky projednávané konference. K některým jeho úvahám, pokud se vztahovaly k tematické konferenci, kriticky vystoupili další diskutující, zejména Machonin a Filipec. Machonin v replice zejména zdůraznil, že návrat k autentickému Marxovi je *samozřejmým* východiskem autor-ského kolektivu, který je si vědom, že deformované východisko, deformované zleva či zprava, deformuje i sociologický přístup k problematice i interpretaci výsledků zkoumání, což konec konců neplatí jenom o problematice sociální struktury.

Sviták sám, podle Machoninova názoru, víceméně v rozporu se svým proklamovaným empirickým přístupem, přednesl jenom značně obecné úvahy o socialismu a naznačil problémy, které jsou v materiálech, jež Sviták pokládá za normativistické, analyzovány daleko konkrétněji a jsou proto společenské empirii blíže. Svitákův příspěvek poukázal na některé vztahy sociologie a etiky a formuloval problém marxistické interpretace filosofie člověka, na něž v některých ohledech polemicky navázal Filipec.

Filipec se kriticky zabýval současnými buržoazními koncepcemi člověka. Ukázal, že tyto koncepce (např. Frommův „homo consumens“, Riesmanův „zvenčí řízený člověk“, Dahrendorffův „homo sociologicus“, Friedmanův „člověk jako pavlovský pes“, Freyerův „člověk jako masový bod v systému koordinát“ atd.) jsou weberovské ideální typy, které představují hypertrofizaci určitých rysů člověka žijícího v podmínkách pozdního kapitalismu. Ve skutečnosti existují nikoli tyto ideální typy, nýbrž „lidé z masa a krve, kteří ani v pozdním kapitalismu nejsou pouhým prostředkem filosofie a moci a pouze objektem institucionálních manipulací, ale jsou právě tím činitelem, který svou dějinnou činnost může tento v podstatě odlidšťující systém překročit.“

K otázce vztahu k současné buržoazní sociologii

Vztah marxistické sociologie k výsledkům zejména empiricky orientovaného proudu současné západní sociologie byl předmětem živého zájmu i na konferenci. Předností a nepochybným krokem vpřed v jednání konferen- ce bylo to, že diskuse o problémech kritického rozboru buržoazní sociologie se nevedla na obecné úrovni a neomezila se na konstatování několika zásadních tezí a ve většině případů nebyla vedena ani tónem nepoučeného hyperkriticismu, ani nebyla poznamenána tendencemi k nekritickému eklekticismu. Předmětem diskuse byly zejména pokusy některých autorů o využití a marxistickou interpretaci některých pojmů běžných v současné západní sociologii, zejména pojmů stratifikace, formální organizace a neformální struktura a otevřená a zavřená společnost. Někteří účastníci viděli v samotném používání těchto pojmů vážné nebezpečí nikoli jen terminologické, nýbrž věcné: s pojmy buržoazní sociologie by mohla být marxistické sociologii imputována problematika cizí marxistické teorii společnosti, což by mohlo mít vážné důsledky nejen z hlediska ideologického, ale i z hlediska vědecké a badatelské orientace. Glezerman vyslovil názor, že ačkoliv je dnes definitivně překonáno období mechanického *odmítnutí* výsledků západní sociologie, existuje nicméně vážné nebezpečí stejně mechanického *přejímání* např. terminologie, ale i některých ne vždy vstřícně ověřených výsledků. Používání pojmů formální organizace a neformální struktura proto pokládá v kontextu marxistické sociologické analýzy za nevhodné. Stejný názor měl Kallabis, který pojmy formální a neformální struktura pokládá za neúčelné z věcného hlediska: při analýze např. pracovního kolektivu lze odhalit tři strukturální úrovně: 1. strukturu podmíněnou technicky, funkčně, 2. strukturu podmíněnou ekonomicky, která je vyjádřena systémem materiálních zájmů a 3. strukturu sociálně politickou. Těmito třemi strukturálními úrovněmi se analyzá pracovní skupiny v podstatě vyčerpává a rozlišování formální a neformální struktury je proto prý nadbytečné. Nemusíme zdůrazňovat, že tyto Kallabisovy formulace se vztahují k jiným stránkám skupinové struktury než k těm, jejichž postižení sledují pojmy formální organizace a neformální struktury. Krajní názor v této diskusi vyslovil Nicuta, který dokonce samotný pojem sociální struktury pokládá za toliko módní záležitost ve společenských vědách a svůj názor dokládá velmi nepřesnými odkazy na Gurvitcha a Stoeztela. Nicuta hájil názor, že konkrétní sociologický výzkum vystačí s „klasickým pojmovým aparátem historického materialismu“.

Odlíšné stanovisko vyjádřila přímo nebo nepřímo řada diskutujících (Klofáč, Slejška aj.), nejobsáhleji Hirsztowiczová, která analyzovala problém na příkladu pojmů formální a neformální struktury. Ukázala na genezi těchto pojmů (Taylor, Mayo, human relations) a na tom, jak s nimi operuje současná americká sociologie, že